

Marta E. LEWIN

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Samodzielny Zakład Sztuki Krajobrazu
Warszawa, Polska
e-mail: marta.wielochowska@wp.pl

Krzysztof KORZEŃ

Fundacja Doliny Pałaców i Ogrodów Doliny Jeleniogórskiej
Wrocław, Polska
e-mail: k.korzen@dolinapalacow.pl

WILANOWSKI PARK KULTUROWY JAKO PRZYKŁAD OCHRONY I ZARZĄDZANIA KRAJOBRAZEM KULTUROWYM

słowa kluczowe: Wilanów, park kulturowy, ochrona i zarządzanie krajobrazem

WPROWADZENIE

Ustawa o ochronie zabytków z 23 lipca 2003 r. otworzyła możliwość objęcia wartościowego kulturowego krajobrazu nową formą ochrony, jaką jest park kulturowy.

Park kulturowy może utworzyć na podstawie uchwały rada gminy, po wcześniejszym zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora. Celem utworzenia parku kulturowego jest ochrona krajobrazu kulturowego oraz zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (Ustawa o ochronie zabytków).

W połowie 2004 r. warszawskie władze samorządowe podjęły działania w kierunku utworzenia Wilanowskiego Parku Kulturowego. Na podstawie zarządzenia prezydenta m.st. Warszawy z 12 lipca 2004 r., powołany został zespół zadaniowy do spraw utworzenia parku. Do zadań zespołu należało wykonanie kompletnej analizy warunków, trybu, zasad i form utworzenia parku, przygotowanie projektu uchwały Rady Miasta o utworzeniu parku, projektu planu ochrony, a także założeń dla miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Jednym z pierwszych efektów prac przygotowawczych do utworzenia parku było opracowanie w 2005 r. „Programu prac nad wstępną koncepcją utworzenia Wilanowskiego Parku Kulturowego”,

służącego określeniu celów i zakresu ochrony wartości kulturowych oraz wyznaczenia potencjalnych granic Wilanowskiego Parku Kulturowego (Nekanda-Trepka, Korzeń, Myczkowski, 2007). 26 października 2006 r. uchwałą nr LXXXIV/2866/2006 Rada M. St. Warszawy wyraziła wolę utworzenia Parku, a w ślad za tym podjęte zostały na wiosnę 2007 r. prace zmierzające do formalnego utworzenia Parku oraz sporządzenia projektu planu jego ochrony.

Inicjatywa utworzenia Wilanowskiego Parku Kulturowego wynika z dostrzeżenia i zrozumienia zagrożeń, jakie stwarza intensywny rozwój urbanistyczny.

Podobnie jak większości wielkoobszarowych założeń krajobrazu komponowanego, kluczowi wilanowskiemu zagraża intensywny rozwój zabudowy miejskiej, wkraczający na rozległe przedpola wchodzących w jego skład rezydencji. Zatarciu ulegają powiązania kompozycyjne i widokowe pomiędzy kompleksem pałacowo-parkowym w Wilanowie a rezydencjami filialnymi. Intensywna zabudowa o agresywnej formie stanowi konkurencję dla zabytkowych obiektów architektonicznych. Wartościom przyrodniczym niezabudowanych dotychczas terenów wchodzących w skład założenia także zagraża presja urbanizacji. Zabudowywanie wilgotnych łąk, obniżanie się wód gruntowych powoduje nieodwracalne zmiany w bogatym niegdyś układzie wodnym, będącym elementem kompozycji klucza wilanowskiego. Ingerencja w układ szaty roślinnej u podnóża skarpy warszawskiej i w otoczenie poszczególnych rezydencji wpływa negatywnie na walory ekologiczne i wizualne tych obszarów. W wyniku niewłaściwego użytkowania, w tym także rekreacyjnego, skarpy i jej podnóża, intensyfikują się procesy erozyjne.

Wszystkie wymienione wyżej procesy powodują negatywne, nieodwracalne zmiany w układzie i przestrzennej kompozycji klucza wilanowskiego. Degradacji ulegają walory założeń pałacowo-parkowych oraz ich przyrodniczego tła. Wobec takich przemian, objęcie ochroną poszczególnych elementów klucza wilanowskiego jest niewystarczające i nie zapewni ono zachowania walorów wieloprzestrzennego założenia krajobrazu komponowanego.

GRANICE WILANOWSKIEGO PARKU KULTUROWEGO

Tereny Parku obejmują rezydencję królewską w Wilanowie i jej historyczne filie wraz z ich powiązaniem kompozycyjnymi i widokowymi. Granice parku poprowadzone zostały wzdłuż czytelnych w terenie elementów zagospodarowania przestrzennego, takich jak: drogi i cieki wodne, w odcinkach, gdzie przeprowadzenie granic takim sposobem jest niemożliwe, linia granicy została oparta o istniejące podziały geodezyjne. Obszar Parku objęty granicami wynosi ok. 1675 ha.

CEL UTWORZENIA WILANOWSKIEGO PARKU KULTUROWEGO

Utworzenie Wilanowskiego Parku Kulturowego ma na celu wzmocnienie skuteczności ochrony jego walorów kulturowych i krajobrazowych w zintegrowanym powiązaniu z ochroną przyrody i wykorzystaniem tych walorów dla optymalnego, zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego Gminy. Celem utworzenia Parku jest w szczególności ochrona przed degradacją wartości kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych historycznie ukształtowanej przestrzeni z wyróżniającymi się układami rezydencjonalnymi, sakralnymi i komponowanej zieleni. Intensywne procesy urbanizacyjne, jakie mają miejsce w sąsiedztwie terenów Parku, na przedpolu wilanowskiej rezydencji królewskiej wymagają podjęcia takich działań ochronnych.

Objęcie tych terenów nową formą ochrony krajobrazu kulturowego, wprowadzoną przez ustawę z 27 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, pozwoli na uzyskanie przez władze samorządowe gminy skutecznego narzędzia do gospodarowania i zarządzania obszarem Parku i jego unikatowymi walorami krajobrazowymi.

WALORY WIELOPRZESTRZENNEJ KOMPOZYCJI KRAJOBRAZOWEJ KLUCZA WILANOWSKIEGO

W społecznym rozumieniu Wilanów to zespół pałacowo-parkowy. Tymczasem Wilanów jest przykładem wieloprzestrzennej kompozycji krajobrazowej, której centrum stanowi rezydencja króla Jana III Sobieskiego i otaczający ją park. Poza nią, w skład założenia wchodzi rezydencje filialne – park w Natolinie, park Rozkosz w Ursynowie, Gucin Gaj, Morysin, oraz sakralno-cmentarne zespoły zabytkowe – kościół św. Katarzyny oraz św. Anny wraz z cmentarzami. Klucz Wilanowski jest trzecią pod względem znaczenia wieloprzestrzenną kompozycją urbanistyczną Warszawy.

Kompleks wilanowski wraz z sąsiednimi zespołami rezydencjonalnymi w Ursynowie i Natolinie, kościołem św. Katarzyny z jego otoczeniem, położonymi na Skarpie Warszawskiej oraz chronionymi terenami doliny Wilanówki i związanymi z nią terenami otwartymi tworzą szczególną koncentrację walorów kulturowo-przyrodniczo-krajobrazowych. Cechują go następujące wartości: zachował w zasadzie swą pierwotną kompozycję przestrzenną, która uległa nieznacznym przekształceniom; jest jednorodny stylowo i posiada czytelne oraz zharmonizowane ze sobą nawarstwienia; jest należycie wyeksponowany w przestrzeni miejskiej lub krajobrazie; jest dziełem wybitnych twórców, architektów, planistów, architektów krajobrazu, ogrodników; jest w większości dobrze zachowany lub pozostaje w stanie pozwalającym na rewaloryzację; jest przedmiotem szczególnej troski konserwatorskiej.

Historyczny zespół Wilanowa posiada unikalne, wybitne walory krajobrazu kulturowego. Królewska rezydencja wraz z sąsiednimi zespołami w Morysinie, Ursynowie i Natolinie, kościołem św. Katarzyny z jego otoczeniem, Skarpą Służewiecką oraz chronionymi terenami doliny Wisły i związanych z nią terenów otwartych tworzy szczególną koncentrację walorów kulturowych i przyrodniczo-krajobrazowych wyróżniających ją w skali całego kraju.

Wśród reprezentatywnych i charakterystycznych cech krajobrazu kulturowego Parku, stanowiącego jedną wielkoprzestrzenną kompozycję krajobrazową wymienić należy w szczególności:

- modelowe wykorzystanie naturalnych walorów przyrodniczych terenów położonych nad Wisłą i Potokiem Wilanowskim;
- zachowanie charakterystycznych dla pierwotnej, barokowej kompozycji założenia krajobrazowego w Wilanowie osiowej kompozycji zespołu pałacowo-parkowego i obiektów w jego otoczeniu oraz utrzymanie jego trwałych, krajobrazowych powiązań z rezydencjami filialnymi w późniejszych epokach,
- utrzymanie charakterystycznego dla dna doliny Wisły, naturalnego układu cieków, komponowanego, historycznie ukształtowanego systemu melioracji i zbiorników wodnych z elementami pochodzącymi z okresu przed lokacją rezydencji wilanowskiej a także układu otwartych przestrzeni łąk i łągów,
- zachowanie czytelnych sylwet historycznie ukształtowanych założeń pałacowo-parkowych w Wilanowie – Morysinie, Ursynowie i Natolinie jako wybitnych elementów krajobrazu kulturowego południowej części Warszawy.

Obszar Parku stanowi wybitny przykład rozwoju kultury i tradycji miejsca, które zachowały krajobrazową, urbanistyczną, ruralistyczną i architektoniczną oraz przyrodniczą formę. Jest on dobrem ogólnonarodowym, co potwierdza status Pomnika Historii nadany mu przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (Korzeń i in., Myczkowski, Kaczyńska, Korzeń, Wielochowska, 2007).

METODA PRZEPROWADZENIA ANALIZ I WALORYZACJI ORAZ SPORZĄDZENIA PLANU OCHRONY

W granicach opracowania zostało wyróżnionych pięć podstawowych jednostek strukturalnych: jednostkę Nr 1 Wilanów – Morysin, jednostkę Nr 2 Ursynów - Gucin Gaj – Wolica, jednostkę Nr 3 Natolin, jednostkę Nr 4 Powsinek – Powsin, jednostkę Nr 5 Zawady - Kępa Zawadowska

W obrębie tych jednostek zostały przeprowadzone analizy walorów kulturowych, przyrodniczo-krajobrazowych oraz analiza ustaleń lokalnych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i przesądzeń lokalizacyjnych, analiza istniejącego i planowanego układu komunikacyjnego, analiza struktury władania terenów.

Następnie w obrębie wyżej wymienionych jednostek strukturalnych, w oparciu o metodę JARK-WAK Bogdanowskiego (Bogdanowski, 1999) wyróżniono jednostki architektoniczno-krajobrazowe walorów przeprowadzono ich waloryzację. Zastosowana metoda pozwoliła także wyznaczyć kierunki ochrony obiektów zabytkowych i przyrodniczych: konserwacja, integracja, rekonstrukcja, dekompozycja, kontynuacja, kreacja oraz zadania szczegółowe w tym zakresie: zachowanie, scalanie, uzupełnianie, odtwarzanie, uczytelnienie, eliminacja elementów, eliminacja obiektów, wprowadzanie elementów i obiektów.

Ponadto, w obszarze Parku wyodrębniono dwie strefy ochrony konserwatorskiej, dwie strefy ochrony krajobrazowej oraz strefę kształtowania terenów intensywnego zagospodarowania. Wprowadzenie zasad zróżnicowanych polityk zagospodarowania walorów ochrony walorów tych pięciu strefach pozwoliło na określenie: kierunków ochrony obiektów zabytkowych i zadań szczegółowych w tym zakresie, kierunków ochrony obiektów przyrodniczych i zadań szczegółowych w tym zakresie, zasad udostępniania, wytycznych do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

ZAŁOŻENIA FUNKCJONOWANIA WILANOWSKIEGO PARKU KULTUROWEGO

Podstawowym celem zrównoważonego rozwoju Parku jest zachowanie jego różnorodności biologicznej i walorów przyrodniczych oraz poprawa stanu środowiska naturalnego i zapobieganie jego degradacji. Głównymi zadaniami w tym zakresie są:

- 1) ochrona zabytków nieruchomych, wpisanych do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i miejskiej ewidencji zabytków, będących w szczególności:
 - układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - dziełami architektury i budownictwa,
 - cmentarzami,
 - parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - zabytkami archeologicznymi,
 - zabytkami techniki,
 - miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) utrzymanie istniejącego systemu ochrony konserwatorskiej z granicami wskazanymi w niniejszym planie ochrony i w planach miejscowych,
- 3) utrzymanie historycznych założeń parkowo-pałacowych i reliktyw dawnych układów przestrzennych, w tym zwłaszcza istniejących w ich obrębie zespołów sakralnych, cmentarzy i folwarcznych wraz z komponowanymi układami zieleni,

- 5) zachowanie w dobrym stanie technicznym i estetycznym dominant kulturowych i krajobrazowych oraz utrzymanie ich dotychczasowej roli w swoim otoczeniu,
- 6) utrzymanie i wyeksponowanie drobnych elementów zagospodarowania otoczenia zabytkowych układów osadniczych w tym pomników, kapliczek i krzyży oraz zabytkowych urządzeń,
- 7) utrzymanie historycznie ukształtowanej sieci dróg,
- 8) zachowanie historycznie ukształtowanego układu cieków i rowów melioracyjnych wraz z technicznymi systemami ich utrzymania,
- 9) zahamowanie niekorzystnych procesów degradacji krajobrazu: pozostawiania ugorów na terenach rolnych, wycinania zadrzewień przydrożnych i śródpolnych, obudowy brzegów jezior i cieków wodnych,
- 10) zachowanie i ochronę wartościowych, rozpoznanych stanowisk archeologicznych w stanie niezmiennym oraz ochronę potencjalnych nowych nie odkrytych jeszcze stanowisk przed ich zniszczeniem,
- 11) działania na rzecz wzmocnienia i zachowania regionalnych tradycji architektonicznych oraz lokalnych wartości, które stanowią dziedzictwo przeszłości,
- 12) podnoszenie świadomości społecznej i edukacji z zakresu ochrony środowiska kulturowe.

Wilanowski Park Kulturowy będzie pełnił dla mieszkańców Warszawy i odwiedzających ją turystów krajowych i zagranicznych przede wszystkim funkcję rekreacyjną, wypoczynkową i turystyczną. Niezmiernie istotna jest również jego rola edukacyjna, której celem jest kształtowanie świadomości, postaw i zachowań człowieka w stosunku do wartości otaczającej przestrzeni, w tym do dziedzictwa narodowego. Utworzenie Parku przyczyni się do znaczących korzyści w ekonomicznym rozwoju dzielnicy Wilanów, które będą wynikiem pełnego udostępnienia jego walorów, znacznego zwiększenia liczby użytkowników i rozszerzenia istniejącej oferty turystycznej.

Ocenia się, że koszty funkcjonowania Zarządu Parku lub zespołu wyodrębnionego w ramach istniejących struktur organizacyjnych Urzędu Dzielnicowego w Wilanowie wynosić będą ok. 200.000 zł rocznie (z 3 stanowiskami pracy), koszt opracowania planu ochrony Parku ok. 100.000,-, zaś koszty opracowania planów miejscowych zagospodarowania przestrzennego będą wliczone w koszt funkcjonowania służb planistycznych Miasta Stołecznego Warszawy (Korzeń i in., Myczkowski, Kaczyńska, Korzeń, Wielochowska, 2007).

LITERATURA

- Bogdanowski J. 1999: Metoda jednostek i wnętrz architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK) w studiach i projektowaniu. Pomoc dydaktyczna. Politechnika Krakowska, Kraków.
- Korzeń J., Myczkowski Z., Kaczyńska M., Korzeń K., Wielochowska M., 2007: Projekt planu. Fundacja Karkonoska, Jelenia Góra
- Nekanda-Trepka E., Korzeń J., Myczkowski Z. 2007: Idea utworzenia Wilanowskiego Parku Kulturowego. [w:] Przyroda i Miasto Tom X część II. (red.): J. Rylke, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 371-376
- Ustawa o ochronie zabytków z dn. 23 lipca 2003 r., 2003 [w:] Dziennik Ustaw Nr 162 pozycja 1568 z 17 września 2003*

SUMMARY

WILANOW CULTURAL PARK AS AN EXAMPLE OF CULTURAL LANDSCAPE PROTECTION AND MANAGEMENT

In strategic planning documents of Warsaw long-term social, economical and spatial development problems of the national heritage protection and revitalization is very important. It is connected with citizens needs as well as with European tendencies of city spaces planning, in which cultural and landscape values are taken into consideration in order to protect and emphasise city, regional or country identity.

In both documents: the Warsaw development strategy and the study of condition and spatial development directions, there are the basic elements of the city heritage as well as the forms of protection and throwing to open to the public pointed out. A cultural park is such a new form of cultural heritage protection throwing the city heritage to open to the public.

In 2004 some activities leading to Wilanów Cultural Park instituting were undertaken. The idea of Wilanów Cultural Park is to protect the Wilanów palace-park complex, its branch noble residences in Ursynów Natolin, Gucin Gaj, Morysin, the Ursynów Scarp natural-landscape complex, their surroundings and large-scale landscape composition.

Instituting Wilanów Cultural Park containing 1675 ha area will not only integrate elements of large-scale Wilanów residences complex but also is going to enable better management of the area, which will cause its harmonic development.